

РОЗВИТОК СТИЛЮ CLASSICAL CROSSOVER В ЕСТРАДНОМУ ВОКАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

УДК 784.038.51«19/20»

Бойко А. М. Розвиток стилю classical crossover в естрадному вокально-виконавському мистецтві. Розглядаються особливості формування і розвитку музичного стилю classical crossover (класичний кросовер) у контексті естрадного вокального виконавства другої половини ХХ — початку ХХІ ст. Цей стиль виник відносно недавно, але вже отримав загальноєвропейське визнання. В основі створення стилю лежить взаємодія класичних традицій із естрадною, електронною, а також рок-музикою. Класичний кросовер можна назвати одним із провідних музичних стилів, який репрезентує полістилістичний напрям, що є характерною особливістю розвитку сучасного естрадного мистецтва. Його популярність зумовлена певними факторами, серед яких — поєднання різних музичних напрямів, стилів, жанрів в одній композиції, за рахунок цього кількість прихильників стилю classical crossover стала однією з найбільших. Отже поєднання класичних та естрадних традицій є оптимальним вибором у творчій діяльності вокаліста-виконавця.

Ключові слова: стиль, класичний кросовер, вокальна музика, естрадне виконавство, полістилістика.

Бойко А. Н. Развитие стиля classical crossover в эстрадном вокально-исполнительском искусстве. Рассматриваются особенности формирования и развития музыкального стиля classical crossover (классический кроссовер) в контексте эстрадного вокального исполнительства второй половины ХХ — начала ХХІ века. Этот стиль появился относительно недавно, но уже получил общеевропейское признание. В основе создания стиля лежит взаимодействие классических традиций с эстрадной, электронной, а также рок-музыкой. Классический кроссовер можно назвать одним из ведущих музыкальных стилей, который представляет полистилистическое направление, что является характерной особенностью развития современного эстрадного искусства. Его популярность обусловлена определенными факторами, среди которых — соединение разных музыкальных направлений, стилей, жанров в одной композиции, за счет этого количество поклонников стиля classical crossover стало одним из самых больших. Таким образом, соединение классических и эстрадных традиций является оптимальным выбором в творческой деятельности вокалиста-исполнителя.

Ключевые слова: стиль, классический кроссовер, вокальная музыка, эстрадное исполнительство, полистилістика.

Boiko A. Development of the Classical Crossover Style in Pop Vocal Performance Art. European music culture of the 21st century is represented by the extensive use of different genres and styles. It is fair to say that stylistic diversity became one of the main features which can describe contemporary pop music. Currently, there is a considerable number of studies in the field of pop song art, covering many problematic aspects. But it cannot be stated strongly enough that problems of existing interstyle relations are sufficiently developed. For this reason, there is a need for studying one of the leading musical styles of the second half of the 20th century and the beginning of the 21st century — classical crossover. Such art experts as A. Bondarenko, V. Kavun, V. Otkydach, T. Sidletska, N. Farinata, etc., were engaged in studying the problems of pop vocal performance art.

V. Otkydach determined the features and state of Ukrainian Pop Vocal Art. A. Bondarenko was developing a certain modern pop art classification in the context of musical styles, genres and directions. V. Kavun examines the features of the development of pop music in the 20th and 21st century. Special attention was paid to the problems concerning forming of such directions as jazz, rock and folk music in the context of Ukrainian professional performance. T. Sidletska examines the mass music phenomenon in the social and cultural spheres. N. Farina studied the problems of Ukrainian music culture and pop vocal performance. This set of studies highlights the issues of formation and development of

Ukrainian pop music, social and art problems, and gives reasons for the development of such directions as jazz, rock, pop, folk, etc. Obviously, the issue of stylistic interactions in vocal music has not been studied well enough as of today, though it remains one of the most topical issues. For this reason, it is necessary to reveal the features of one of the major styles to which classical crossover belongs.

It is the purpose of this paper to reveal the features of formation and development of the classical crossover style in the context of pop vocal performance art at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century.

Classical crossover (i. e. *classical* — classic, *crossover* — to cross, literally to cross classical music, to go beyond it) is a musical style based on synthesis and harmonic combination of elements of classical music with pop, rock and electronic music. The style emerged in the 1970s as a result of combination of classical and rock music. Later it included pop and electronic music. This style gained wide popularity, since it can be used not only in vocal but also in instrumental and electronic music, and quite often in their close interaction.

It is necessary to mention the features for creation of a classical crossover composition. The basis of it is a classic work or a part of it, or the main theme with added elements of pop, rock or electronic music or all of them in many cases. For example, the Neapolitan songs *O sole mio*, *Santa Lucia*, and Vivaldi's *Four Seasons* have already received a "modern, not classical interpretation". The opposite situation is also possible: a pop song can be mixed with operatic vocal and performed by a symphony orchestra, e. g. the Italian song *Volare* performed by a popular British singer Russell Watson received a new, "classical interpretation".

Sometimes such adaptation of songs can change the language of their performance. For instance, English songs can be performed in Italian, Spanish or any other language to emphasize the contrast of vocal manners (the song *My Heart will go on* from the movie *Titanic* performed by Celine Dion was translated to Italian *Il Mio Cuore Va* and was performed by Sarah Brightman). Not only the language can be changed, but also the composition can be originally written in two or more languages (the duet *Time to say goodbye* performed by Sarah Brightman and Andrea Bocelli was written in Italian and English). To create a piece of music in this style, a classic work can be performed with the use of percussion instruments, as well as many other instruments that are not typical for a classical orchestra, e. g. electric guitar, keyboard, etc. Many well-known classical, operatic arias and music ensembles were modified by vocal performers according to the classic crossover style, such as *Caro mio ben*, the Duke's aria *La donna e mobile* from J. Verdi's opera *Rigoletto*, etc.

Ukrainian pop vocal art also uses this style. In this context we should mention a vocal TV show *Stars in the Opera*, which started in January 2012. Among the participants we should name the two vocal duets who became the winners of the show: Vlad and Jamala Pavlyuk, and Oleksandr Ponomarev and Irina Kulik. *Stars in the Opera* is one of the first Ukrainian TV shows where we can hear the performers singing in the classical crossover style, since the songs performed on the stage combined opera singing with pop and rock music, etc.

Conclusions. Thus, classical crossover is one of the most universal styles in musical art today. The reason for this is that it uses elements of classical, pop, rock and electronic music. That is why classical crossover compositions have a wide range of fans. This style has gained popularity and worldwide recognition because it is used by some of the best artists who could naturally combine pop and classical art in their creative activities. Combination of these traditions allows us to reconceive the development of vocal performance art in the 21st century.

Keywords: style, classical crossover, vocal music, pop performance, polystylistics.

Постановка проблеми. Музична європейська культура у XXI ст. репрезентується широким використанням різних стилів та жанрів. Правомірно констатувати той факт, що стильове розмаїття стало однією із головних ознак, котра може охарактеризувати сучасне музичне виконавство естрадного напрямку. На даний час існує чимала кількість досліджень в області естрадно-пісенного мистецтва, які присвячені висвітленню багатьох проблемних аспектів. Утім, не можна цілком стверджувати, що проблематика існуючих міжстильових відносин є достатньо розробленою. На основі цього виникає необхідність у дослідженні одного із провідних музичних стилів другої половини XX — початку XXI ст., котрий отримав назву *classical crossover*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем в аспекті музичного виконавства займалися такі мистецтвознавці як А. Бондаренко, В. Кавун, В. Откидач, Т. Сідлецька, Н. Фаріна та ін.

А. Бондаренко у статті «До проблеми термінології у класифікації популярної музики за жанрами, стилями та напрямками» займається визначенням та розробленням певної класифікації сучасного естрадного мистецтва. Автор також указує на наявність великої кількості перехресних напрямків (із англ. *crossover genre*), котрі виникли внаслідок взаємного поєднання. До таких напрямків А. Бондаренко відносить блюз-рок, фолк-рок, джаз-рок, ембієнт-індастріал [1: 75].

В. Кавун досліджує особливості розвитку естрадного музичного мистецтва у XX — на початку XXI ст. При цьому особливу увагу автор звертає на проблематику формування таких напрямків, як джаз, рок та фольклорна музика в аспекті українського професійного виконавства.

В. Откидач аналізував українське мистецтво в області вокальної та інструментальної музики. Він є автором дисертаційного дослідження «Становлення оркестрового виконавства України у контексті розвитку національної художньої культури», а також наукової праці «Естрадний спів. Шоу-бізнес» [6]. У ній автор визначав особливості та стан розвитку естрадного вокального мистецтва в Україні, окресливши диференціацію сучасної естрадної музики на три основні групи: концертна, театральна, святкова.

Т. Сідлецька у статті «Особливості масової музики як культурного й соціального феномена» [7] розглядає феномен масової музики в контексті соціальної та культурної сфер діяльності.

Н. Фаріна займалася дослідженням української музики та вокально-естрадного виконавства, а також зверталася до проблематики вокального навчання у працях «Українська естрадна музика в національному соціокультурному просторі» [8], «Художні засади вокального мистецтва. Нова педагогічна думка», «Розвиток художньо-інтерпретаційних умінь у студентів-вокалістів музичних факультетів».

У цьому комплексі наукових праць висвітлено питання щодо становлення та розвитку

українського музичного мистецтва естрадного напрямку, суспільно-мистецькі проблеми, а також обґрунтовано розвиток окремих напрямів, таких як джаз, рок, поп, фолк та ін.

Очевидно, що проблема стильових взаємодій у вокальній музиці на сьогодні залишається мало досліджуваною, хоча є однією із найбільш актуальних. На основі цього ми вбачаємо за необхідне розкрити особливості одного із сучасних провідних стилів естрадного мистецтва — *classical crossover*.

Мета статті полягає в тому, щоби розкрити особливості формування та розвитку стилю класичний кросовер в контексті естрадного вокально-виконавського мистецтва кінця XX — початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначимо поняття «класичний кросовер» за його дефініцією. Класичний кросовер (із англійської *classical* — «класичний», *crossover* — «перетинати», дослівно — «перетинати класичну музику, вийти за її межі») — це музичний стиль, в основі якого лежить синтез, гармонійне поєднання елементів класики з поп-, рок- та електронною музикою. Він виник у 70-х роках минулого століття внаслідок експериментальних поєднань класичної музики та року, а потім до нього увійшли поп і електронна музика [10]. Даний стиль отримав широку популярність, оскільки він має своє застосування як у вокальній, так і в інструментальній та електронній музиці, а нерідко — у їх тісній взаємодії.

В. Откидач у своїй роботі «Естрадний спів. Шоу-бізнес» указував на необхідність дослідження меж, ознак та суті українського музичного мистецтва естрадного напрямку, його жанрову та родову структуру [6: 17]. До цієї думки також буде доречно додати дослідження взаємозв'язків у стильовому та жанровому аспектах, що репрезентовано в цьому стилі.

Зазначимо, що один із найбільш відомих щотижневих американських журналів *Billboard*, присвячений висвітленню основних подій в області музичної індустрії, спеціально в межах класичного кросоверу створив окремий чарт серед своїх хіт-парадів. Цей стиль був настільки популярний, що увійшов до списку номінацій славновісної премії *Grammy* (США) [9].

Т. Сідлецька у статті «Особливості масової музики як культурного й соціального феномена» стверджує, що на сучасному етапі розвитку української музичної культури стає складним завданням диференціювати напрями класичної та масової музики. Це пов'язано, перш за все, з тим, що в масову музику почали проникати елементи академічної культури [7: 136]. Також, на відміну від інших напрямів, у масовій музиці завжди відбувається пошук нових засобів музичної виразності, що, безперечно, збагачує її [8: 131].

У процесі дослідження необхідно визначити різницю між класичним кросовером та кросовером, оскільки ці поняття не є тотожними. Під кросовером розуміється виконавська діяльність музиканта, котрий працює в певному музичному

напрямі, що зазвичай не користується масовою популярністю, але завдяки плідним старанням та наполегливій праці музиканта такий напрям може стати відомим. У цьому контексті найбільш вдалим прикладом є виступ італійського співака Лучано Паваротті, котрий 1990 року виконав арію Калафа з опери «Турандот» Дж. Пуччіні «Nessun Dorma» для Кубка світу з футболу ФІФА [9]. Завдяки цьому виконанню Л. Паваротті став славетно відомим, а кількість прихильників класичної музики істотно збільшилася.

На основі цього факту можна стверджувати, що співак, не переходячи межі класичного стилю, отримав великий комерційний успіх. Отже, класична музика, як і поп-музика, може бути дуже популярною на сучасній естраді. Та поява класичного кросоверу не пов'язана з виступом легендарного співака, адже однією з головних умов цього стилю є міксування класики з поп-, рок- або електронною музикою. Окрім цієї умови варто зазначити й інші особливості у створенні музичних композицій у цьому стилі. За основу береться класичний твір або його частина чи основна тема, в яку додаються елементи поп-, рок- чи електронної музики або, нерідко, усе разом. Наприклад, неаполітанські пісні «O sole mio», «Santa Lucia», «Пори року» А. Вівальді вже встигли отримати «сучасне, некласичне трактування». Можлива також і протилежна ситуація, коли в естрадну пісню «вплітається» оперний вокал, а пісня в цілому може звучати під супровід симфонічного оркестру, наприклад, італійська пісня «Volare» отримала нову, «класичну інтерпретацію» у виконанні популярного англійського співака Расела Уотсона.

Нерідко під час подібних обробок у піснях може змінюватися мова виконання, наприклад англійську мову замінюють італійською, іспанською чи будь-якою іншою, щоби підкреслити контрастність вокальних манер (пісня з кінофільму «Титанік» «My Heart will go on», яку заспівала Селін Діон, була перекладена на італійську мову — «Il mio cuore va» — і пролунала у виконанні Сари Брайтман). Та не тільки зміна мови можлива, а й початкове написання композиції двома чи більше мовами (дуетна пісня Сари Брайтман та Андреа Бочеллі «Time to say goodbye» написана італійською та англійською мовами).

Для створення музичного твору в цьому стилі в класичний твір вводяться ударні інструменти, а також багато інших, що не є типовими для класичного оркестру, наприклад електронна гітара, синтезатор та багато ін.

Слід зазначити, що чимала кількість відомих класичних, оперних арій та ансамблів були трансформовані вокальними виконавцями згідно зі стилем classical crossover. Такими є музичні твори «Caro mio ben», пісня Герцога «La donna e mobile» з опери «Ріголетто» Дж. Верді, пісня половецьких дівчат «Улетай на крильях вітра» з опери А. Бородіна «Князь Ігор», арія Калафа «Nessun Dorma» з опери «Турандот» Дж. Пуччіні, «Ave Maria» Й. Баха — Ш. Гуно, Ф. Шуберта, арія

Фігаро з опери «Весілля Фігаро» В. Моцарта, «Дует квітів» з опери Л. Деліба «Лакме» та багато інших, в тому числі й інструментальних творів.

Із кожним роком значна кількість співаків, музикантів із Європи, а також з інших континентів починають використовувати у своїй творчій діяльності цей стиль. Серед найбільш відомих виконавців, котрі працювали й до сьогодні продовжують працювати у стилі classical crossover, слід назвати тріо тенорів — Лучано Паваротті, Пласідо Домінго, Хозе Карераса (творчий союз був заснований в останньому десятилітті минулого століття й існував протягом 15 років), тріо у складі Монсеррат Кабальє, Володимира Гришка, Миколи Баскова («Очи черные»), дуети у складі Монсеррат Кабальє та Фреді Меркюрі («Барселона»), Філіпа Кіркорова і Ганни Нетребко («Голос»), співаки Андреа Бочеллі, Алессандро Сафіна, Сара Брайтман, Расел Уотсон, музичні гурти Scorpions, Nightwish, Metallica, Gary Moore та багато ін.

В українському естрадному вокальному мистецтві також можна спостерігати тенденцію, котра полягає у широкому застосуванні даного стилю. У цьому контексті слід назвати телевізійне вокальне шоу, котре стартувало у січні 2012 року і отримало назву «Зірки в опері» [3]. Даний проект проходив на сцені Національного академічного театру ім. Івана Франка, на якій виступали відомі українські співаки у супроводі симфонічного оркестру. Серед учасників варто відмітити переможців шоу, якими стали два вокальні дуети: Джамала і Влад Павлюк (студент Національної музичної академії України ім. П. Чайковського); Олександр Пономарьов та Ірина Кулик (заслужена артистка України).

«Зірки в опері» є одним із перших шоу в Україні, у якому маємо можливість спостерігати звернення виконавців до стилю classical crossover, адже у піснях, котрі лунали на сцені, оперний спів взаємодіяв із поп-музикою, роком та ін. Найбільш яскраво це можна почути у дуєті Джамали та В. Павлюка, який із великим успіхом виконав саундтрек до фільму про Джеймса Бонда «Tomorrow Never Dies». Дует створив блискучу інтерпретацію даної композиції, у якій класичний вокал органічно поєднався з елементами поп-музики, блюзу та соулу, при цьому виконавці отримали найвищі бали від журі. Одна із членів журі, Вікторія Лукьянець, зауважила: в цій пісні відбувалося таке цілковите змішування жанрів, як опера, рок та фільм, що є характерною особливістю стилю classical crossover [2].

Одним із незабутніх виступів цього телевізійного шоу можна вважати дует Олександра Пономарьова та Ірини Кулик, який заспівав «Show must go on». У цій композиції маємо можливість почути взаємодію оперного співу з роком та поп-музикою [5].

За межами даного проекту співаки також використовують стиль classical crossover. Прикладом є дуетне виконання пісні «Adagio» Володимиром Гришком та Наталією Валевською. Особливим моментом у їх інтерпретації було те,

що цей музичний твір виконувався українською мовою (зазвичай пісню виконують італійською й англійською мовами). У ньому пронизливий виразний спів Н. Валевської в естрадній манері органічно поєднався із чарівним класичним теноровим звучанням голосу В. Гришка. Відомо, що український тенор виконував у дуеті із Євгенією Власовою пісню «О тебе», в якій також можна почути взаємодію естрадного та оперного вокально-виконавських стилів у голосах співаків.

Володимир Гришко разом із Джеймсом Ларбі та Томасом Девальдом створили нові інтерпретації музичних шедеврів світової класики «O sole mio», «Funiculi Funicula». У цих творах синтезовано класичний вокал із активною та насиченою інструментальною рок-музикою і співом. У сольній творчій діяльності В. Гришка також можна виявити елементи класичного кросоверу, адже співак починав свою сольну кар'єру на оперній сцені. Він поєднує у своїх піснях естрадну та класичну манери вокалу. Це можна спостерігати у таких піснях, як «Какая ты сейчас красивая», «New York» та ін. Поєднання двох різних стилів співу можна також помітити у творчості співака Олександра Пономарьова — у його ліричних піснях «Я люблю тільки тебе», «Ти дочекайся мене», «Ніченькою темною», «Не рубай тополню» та ін. Характерною особливістю виконання цих пісень є те, що голос у куплетах, у яких немає кульмінаційних моментів, найчастіше звучить в естрадній манері, а під час вокалізації приспівів та кульмінацій яскраво насичений обертонами голос О. Пономарьова лунає в академічній манері співу. Як стверджує В. Кавун, творча діяльність цих та інших окремих співаків піднімає український професійний музично-культурний рівень [4: 125].

Виконавський стиль Олександра Пономарьова, деякою мірою, можна порівняти з голосом популярного італійського співака Алессандро Сафіні. Він також використовує у своїй вокальній творчості класичний кросовер, співаючи академічною й естрадною манерами. Чарівне академічне тенорове звучання голосу А. Сафіні в повну силу можна почути під час яскраво емоційних приспівів та кульмінацій у піснях «Luna tu», «Damore», «In canto», «Venecia al tramonto» та ін.

Окрім В. Гришка, О. Пономарьова стиль classical crossover використовують у своїй виконавській діяльності українській дует «Барселона», а також П. Табаков, співачки Джамала, Т. Кароль, Т. Повалій та ін.

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що класичний кросовер є на сьогодні одним із найбільш універсальних стилів у музичному мистецтві. Це обумовлено передусім тими обставинами, що в ньому використовуються елементи класичної, естрадної, рок- та електронної музики, тому музичні композиції в цьому стилі мають широке коло слухачів та прихильників.

Класичний кросовер отримав широку популярність та світове визнання, адже його застосовують одні з найкращих виконавців, котрі змогли

органічно поєднати у своїй творчій діяльності естрадне та класичне мистецтво. Поєднання цих традицій дозволяє по-новому осмислювати розвиток вокально-виконавського мистецтва у ХХІ ст.

Перспективи подальших досліджень.

Надалі планується дослідити особливості вокально-виконавських стилів сучасних українських співаків естрадного напрямку, якими є Тіна Кароль і Злата Огнєвіч.

Література:

1. Бондаренко А. До проблеми термінології у класифікації популярної музики за жанрами, стилями та напрямками / А. Бондаренко // *Культурно-мистецьке середовище: Творчість та технології: зб. матеріалів Третьої міжн. наук.-творчої конф.* — К., 2009. — С. 69–77.
2. Джамала и Влад Павлюк — Tomorrow Never Dies @ шоу «Зірки в опері» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=1QQBkc9JSk0> (відео). — Назва з екрану.
3. Звезды в Опері [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Звёзды_в_Опері — Назва з екрану.
4. Кавун В. М. Художні особливості естрадного мистецтва України ХХ — початку ХХІ ст. / В. М. Кавун // *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку.* — Рівне, 2013. — № 19. — С. 124–130.
5. Олександр Пономарьов та Ірина Кулик “The show must go on” [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=0nQm9_Liwg4 (відео). — Назва з екрану.
6. Откидач В. М. Естрадний спів. Шоу-бізнес / В. М. Откидач. — Вінниця: Нова книга, 2013. — 368 с.
7. Сідлецька Т. І. Особливості масової музики як культурного й соціального феномена / Т. І. Сідлецька // *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку.* — Рівне: 2013. — № 19. — С. 133–138.
8. Фаріна Н. М. Українська естрадна музика в національному соціокультурному просторі / Н. М. Фаріна // *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку.* — Рівне: 2013. — № 19. — С. 130–133.
9. What is Classical Crossover? — Режим доступу: <http://www.classical-crossover.co.uk/help/utrophy-faq/142.html>
10. Classical Crossover vs. Opera. — Режим доступу: <http://classical-crossover.co.uk/articles/blog/274-classical-crossover-vs-opera.html>

References:

1. Bondarenko A. Do problemy terminologii u klasyfikatsii popularnoi muzyky za zhanramy, stylamy ta napriamamy. Kul'turno-mystets'ke seredovyshche: Tvorchist' ta tekhnolohiyi: zb. materialiv Tret'oyi mizhn. nauk.-tvorchoyi konf. Kyiv, 2009, pp. 69–77.
2. Dzhamala y Vlad Pavlyuk — Tomorrow Never Dies @ shou «Zirky v operi». Aviable at: <https://www.youtube.com/watch?v=1QQBkc9JSk0>.
3. Zvezdy v Operi. Aviable at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Звёзды_в_Опері.
4. Kavun V. M. Hudozhni osoblyvosti estradnoho mystetstva Ukrainy XX — pochatku XXI st. Ukrainjska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. Rivne, 2013, no. 19, pp. 124–130.
5. Oleksandr Ponomar'ov ta Iryna Kulyk “The show must go on”. Aviable at: https://www.youtube.com/watch?v=0nQm9_Liwg4.
6. Otkydach V. M. Estradnyj spiv. Shou-biznes. Vinnitsia. Nova knyha, 2013, 368 p.
7. Sidletska T. I. Osoblyvosti masovoi muzyky jak kulturnoho j sotsialnogo fenomena. Ukrainjska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. Rivne, 2013, no. 19, pp. 133–138.
8. Farina N. M. Ukrainjska estradna muzyka v natsionalnomu sotsiokulturnomu prostori. Ukrainjska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. Rivne, 2013, no. 19, pp. 130–133.
9. What is Classical Crossover? Aviable at: <http://www.classical-crossover.co.uk/help/utrophy-faq/142.html>.
10. Classical Crossover vs. Opera. Aviable at: <http://classical-crossover.co.uk/articles/blog/274-classical-crossover-vs-opera.html>

Рецензент статті: Козак О. І., доктор мистецтвознавства, професор, Харківська державна академія культури